

Мікіта СУПРУНЧУК

Цяжкая доля ўцекачоў

...Адметная рыса нашай эпохі — адмаўленне ад самой ідэі, што *магчымая* гісторыя, якая праўдзівая.

Оруэл Д. Успамінаючы вайну ў Іспаніі

Гісторыя чалавецтва — шмат у чым гісторыя войнаў, гісторыя пакут і гора. Нямала іх звездаў свет у XX стагоддзі. Ідуць баі і ў нашы дні: канфлікты ў Афганістане, былым Заіры, Руандзе, Самалі, Босніі і Герцагавіне, Косаве... Найбольш цяжка заўсёды мірным жыхарам. Асабліва жахлівыя грамадзянскія войны, войны на рэлігійнай ці нацыянальнай глебе. У такіх войнах справядлівых-невінаватых няма, галоўнае — гінуць ці жывуць побач са смерцю людзі. Нярэдка, на жаль, шукаюць розніцу паміж злачынствамі варагуючых бакоў ці нават апраўдваюць адзін бок, усю віну ўскладваючы на супрацьлеглы. Паспрабуем дапоўніць існуючую карціну трагедыі ўцекачоў у былой СФРЮ, каб прадухуліць замацаванне прыкрай тэндэнцыйнасці ў яе асвятленні.

Часта папрокі гучаць выключна на адрас сербаў. Ім прыпісваюць беспадстаўную жорсткасць, бесчалавечнасць і шавінізм, хоць у Саюзнай Рэспубліцы Югаславіі налічваецца прыкладна 620 тысяч уцекачоў¹. (540 тысяч з іх маюць гэты статус².)

Яшчэ ў сакавіку 1990 года сербаў вінавацілі ў тым, што яны атруцілі 200 албанскіх дзяцей ў Падуеве. У горад прыбылі заходнія карэспандэнты, але весткі гэтыя не пацвердзіліся. Аднак абвяржэнне прагучала нашмат цішэй, чым заява аб злачынстве. Калі ж дзве тысячы сербскіх дзяцей былі змушаныя бегчы з Косава, то ў Бялградзе іх не сустракалі журналісты і ніхто не спачуваў болю сербскіх маці. Інтэрв'ю ў албанскіх уцекачоў бяруць досыць часта, але ніхто не здагадаўся выслухаць хоць аднаго з 250 тысяч сербаў, што пакінулі край з-за гвалту албанцаў.

У Косаве сербскі народ жыве ўжо больш за тысячу гадоў. Ён тут не прыхадзень, не акупант і не агрэсар. Гэта зямля — калыска сербскай дзяржавы і царквы, сэрца сербскага народа. Тут на невялікай тэрыторыі — 1 300 манастыроў і цэркваў, дзесяць з якіх — вяршыні сусветнай культурнай спадчыны³.

¹ *Travar J.* Exercise of Rights and the Legal Protect Refugees in FR Yugoslavia // Review of International Affairs: Politics, Economics, Law, Science, Culture. — 1997. — № 1061. — P. 35.

² Закранаючы пытанне тэрміналогіі, заўважым, што не заўсёды мы ў стане ажыццявіць паслядоўнае размежаванне па катэгорыях. Больш таго, існуе меркаванне, што «прынятае раздзяленне на бежанцаў, унутраных прымусовых перасяленцаў і закранутае вайной насельніцтва» канцэптуальна бессэнсоўна ў сітуацыі, падобнай да становішча ў былой Югаславіі» (Положенье беженцев в мире. — М.: УВКБ ООН, 1997. — С. 107).

³ *Зварот* святога архіерэйскага сабора СПЦ // Праваслаўе. — 1998. — № 6. — С. 106.

У 1389 годзе на Косавым полі адбылася бітва саюзнага войска на чале з князем Лазарам супраць турэцкага войска султана Мурада I. Перамога туркаў вызначыла далейшы лёс сербскай дзяржавы: яна трапіла пад асманскае ўладарства. Гэтыя падзеі ляглі ў аснову песень косаўскага цыкла сербскага эпасу, які значна паўплываў на фарміраванне сербскай нацыянальнай самасвядомасці.

Албанцы не цудам сталі большасцю ў Косаве. Вядома, што дасягнулі гэтага яны гвалтам і ўціскам спрадвечнага сербскага насельніцтва ў часы Асманскай імперыі і Югаславіі Ціта. У XVII—XVIII стагоддзях нацыянальны склад Косава рэзка змяніўся: пад уздзеяннем палітычных прычын сербы адыходзілі з краю. На іх месца турэцкая адміністрацыя пасяляла албанцаў.

У каралеўскай Югаславіі албанскае насельніцтва прыгняталася. Гэта прыгадалі ў так званай «Вялікай Албаніі» ў гады другой сусветнай вайны: з Косава было выгнана каля 200 тысяч сербаў, пасялілася ж больш за 300 тысяч албанцаў⁴. Пераслед сербаў працягваўся і пасля. У 40-я гады албанцы складалі 67 % насельніцтва краю, сербы — 24 %. У пачатку 80-х гадоў сербаў засталася толькі 8 %⁵. Албанцы не грэбавалі нічым (аж да рабункаў, забойстваў, гвалтаванняў школьніц). Нярэдка ў канфлікт умешваліся сербская армія і паліцыя.

Рабіліся і спробы прымірэння. У г. Прыштына быў адкрыты адзін з самых буйных універсітэтаў (каля 50 тысяч студэнтаў). Канстытуцыя 1974 года надзяліла аўтаномны край Косава правамі, якія практычна ўраўнавалі яго з іншымі рэспублікамі. Аднак ва ўмовах эканамічнага застою ў краіне, паўсюднага высокага ўзроўню беспрацоўя і росту рэспубліканскага незалежніцтва ў Косаве імкліва мацнеў албанскі нацыяналізм. Пачалося выцясненне сербскай мовы, згортванне яе выкладання, выгнанне сербскай прафесуры. Паскорылася высяленне сербаў і чарнагорцаў з краю. Найбольш радыкальнае крыло албанскіх нацыяналістаў высунула лозунг «этнічна чыстага Косава». Гэтыя ідэі «этнічнай чысткі» прынеслі крывавы ўраджай пазней, калі іх падхапілі нацыяналістычныя плыні ўсёй Югаславіі.

Прыкра аднабаковы падыход назіраецца і пры асвятленні канфлікту ў Босніі і Герцагавіне. Так было, напрыклад, у сітуацыі каля г. Срэбраніца. У час баявых дзеянняў мусульманскія атрады праводзілі рэйды ў навакольных сербскіх вёскі. Сербскія сілы абстрэльвалі горад з гармат. Падставай для пераходу заходніх краін да сілавых актаў супраць сербаў паслужыў выбух, ахвярамі якога сталі людзі, што стаялі ў чарзе па хлеб. Абвінаваціўшы сербаў у тэрарызме, Савет Бяспекі ААН 17 красавіка 1993 года прыняў рэзалюцыю аб узмацненні эканамічных санкцый супраць Саюзнай Рэспублікі Югаславіі (якая не мела ніякага дачынення да выбуху) і ўхваліў шэраг ваенных актаў НАТО.

З нагоды гэтай падзеі на вокладцы часопіса «Ньюсуик» была змешчана фатаграфія параненага хлопчыка са Срэбраніцы. Аднак ні слова не было пра тое, што 150 грузавікоў ААН былі папярэдне накіраваныя ў горад для эвакуацыі жыхароў, але мясцовы камандзір мусульман не дазволіў ім выехаць: яму быў патрэбны шчыт з людзей⁶. Больш таго, далейшае расследаванне выявіла, што ракавы выбух быў арганізаваны мусульманскім бокам⁷.

Самая жорсткая бойка ў Босніі і Герцагавіне ў 1994 годзе была праведзена ў Біхачы мусульманамі супраць мусульман-іншадумцаў. Пасля яе 55 тысяч чалавек страцілі свае дамы. У канцы 1993 — пачатку 1994 года найбольш спусташальнымі былі сутыкненні паміж мусульманамі і харватамі⁸. Каля 40 тысяч узброеных харватаў увайшлі на тэрыторыю Босніі і Герцагавіны і ўдзельнічалі ў баявых дзеяннях не толькі супраць сербаў, але і часта супраць мусульман. Гэтае ўмяшальніцтва, як і ўмяшальніцтва мусульманскіх дзяржаў, засталася практычна незаўважаным з боку сусветнай грамадскасці. Уся віна была зноў ўскладзена на сербаў⁹.

⁴ *Jacobsen C. G. Yugoslavia's Succession Wars Reviewed // Review of International Affairs: Politics, Economics, Law, Science, Culture. — 1997. — № 1058 — 59. — P. 20.*

⁵ *Волков В. К. Трагедия Югославии // Осмысление истории. — М., 1996. — С. 221.*

⁶ *Jacobsen C. G. Op. cit. — P. 34.*

⁷ *Волков В. К. Указ. соч. — С. 237.*

⁸ *Волков В. К. Трагедия Югославии // Новая и новейшая история. — 1994. — № 4 — 5. — С. 27.*

⁹ *Давыдов Ю. П. Югославский кризис: интернационализация или интервенция? // США — экономика, политика, идеология. — 1993. — № 8. — С. 52.*

Для лепшага асэнсавання сучаснасці нельга не ўспомніць трагічныя падзеі другой сусветнай вайны. Тады генацыд разгарнуўся ў так званай Незалежнай дзяржаве Харватыі. Замест права грамадзянства сербы атрымалі права «належаць да дзяржавы», ім было забаронена ўжываць кірыліцу. У краіне зачынілі сербскія школы і дзіцячыя сады; схарватызавалі геаграфічныя назвы, што мелі сербскі характар; скасавалі ўсе югаслаўскія ўзнагароды; з дзяржаўнай службы выгналі сербаў, што перасяліліся ў Харватыю пасля 1900 года; свабоду перасоўвання абмежавалі месцам пражывання. На рукаве сербы павінны былі насіць блакітную павязку з літарай «П» («праваслаўны»). Маёмасць усіх сербскіх устаноў і зямля сербскіх дабраахвотнікаў першай сусветнай вайны былі канфіскаваныя¹⁰. 240 тысяч сербаў гвалтоўна перахрысцілі, 250 тысяч дэпартавалі, загінула ж каля аднаго мільёна толькі праваслаўных сербаў¹¹. Страшным быў лёс цыган і яўрэяў. Іх прымушалі насіць жоўтую павязку з літарай «Ж» («жыд»), пазбавілі ўсёй маёмасці, зганялі ў лагеры і знішчалі. Першым у Еўропе так званым «Judenfrei» горадам стала Сараева.

Часам вядзецца прапаганда, скіраваная на тое, каб выгарадзіць харватаў і славенцаў, а ва ўсім абвінаваціць сербаў. Мы не стараемся абяліць сербаў, а спрабуем даказаць, згадаўшы некаторыя дадатковыя факты, абсурднасць падзелу на бязвінных ахвяр і зацятых злачынцаў.

У Славеніі і Харватыі пасля парламенцкіх выбараў у красавіку 1990 года пачалі гучаць найбольш непрымірымыя нацыяналістычныя воклічы. Калі федэральны ўрад заклікаў вырашыць спрэчныя пытанні шляхам перамоў, старшыні Прэзідыумаў Славеніі і Харватыі М. Кучан і Ф. Туджман выступалі з антысербскімі прамовамі і арыентаваліся на жорсткі разрыў з Сербіяй. У час узброеных сутыкненняў Югаслаўскай народнай арміі са славенскімі атрадамі ў 1991 годзе высветлілася, што армейскія часткі не мелі загаду страляць, не атрымалі боепрыпасы, таму асноўная колькасць ахвяр прыпала на ЮНА. Калі б армія разгарнула баявыя дзеянні, то, па ацэнцы заходніх ваенных экспертаў, праз 2 — 3 дні ўся Славенія ляжала б ў руінах¹².

У гэты перыяд харвацкія войскі пачалі праводзіць этнічныя чысткі ў раёнах з пераважным ці значным сербскім насельніцтвам: Сербская Краіне, Славоніі, Баранні, Заходнім Срэме. Сербскі ўрад імкнуўся прадухіліць развіццё канфлікту. Ён адмовіўся прызнаць аўтаномію Сербскай Краіны ў Харватыі. Неўзабаве сербы пабеглі з Харватыі. Яны сталі кідаць свае котлішчы менавіта з-за таго, што не былі ўпэўненыя, ці абароніць іх Сербія. У пачатку лістапада 1991 года Прэзідыум СФРЮ звярнуўся у Савет Бяспекі ААН з просьбай неадкладна накіраваць у зоны канфліктаў у Харватыі міратворчыя сілы. Кіраўніцтва Харватыі пачало крытыкаваць Сілы ААН па ахове за замацоўванне быццам бы «несправядлівага» і «амаральнага» статус-кво і нават зацягванне канфлікту шляхам «абароны слабога боку». «Апошнім крокам Заграба ў гэтай сувязі стала рашэнне не працягваць мандат СААНА ў Харватыі пасля 31 сакавіка 1995 года»¹³.

Такой палітыкай кіраўніцтва Рэспублікі Харватыі і Мусульмана-Харвацкай Федэрацыі і вытлумачваюцца праблемы, звязаныя з рэпатрыяцыяй і рэінтэграцыяй. На канец лютага 1997 года з 298 тысяч уцекачоў з Харватыі, што знаходзіліся ў Югаславіі, пры дапамозе УВКБ ААН у Харватыю вярнулася толькі каля 3,5 тысяч чалавек; з 253 тысяч уцекачоў з Босніі і Герцагавіны — толькі 815 чалавек¹⁴.

Праблема ўцекачоў на тэрыторыі былой СФРЮ надзвычай складаная. Яна будзе існаваць нягледзячы ні на стварэнне спецыяльных падраздзяленняў, ні на велізарныя выдаткі (місія каштавала ААН каля двух мільярдаў долараў у год¹⁵), ні на шырокую гуманітарную дапамогу, ні на незвычайную самааданасць людзей справе міру (у час існавання паветраннага маста УВКБ ААН ў Сараеве

¹⁰ Маркович М. С. Мученичество сербов и сербской православной церкви во время второй мировой войны // Лазарица. — 1993. — № 136. — С. 8.

¹¹ Тамсама. — С. 10.

¹² Волков В. К. Трагедия Югославии // Осмысление истории. — М., 1996. — С. 230

¹³ Горелик А. СООНО — «работая во имя мира» // Международная жизнь. — 1995. — № 3. — С. 111.

¹⁴ Refugees and Displaced Persons in the Federal Republic of Yugoslavia // Review of International Affairs: Politics, Economics, Law, Science, Culture. — 1997. — № 1060. — P. 38.

¹⁵ Горелик А. Указ. соч. — С. 110.

лётчыкі рабілі па 14 вылетаў у дзень ¹⁶). Будзе існаваць да таго часу, пакуль сербаў разглядаюць як адзіных злачынцаў. У міжэтнічных канфліктах неверагодна цяжка знайсці вінаватага. Дый ці трэба гэта рабіць?.. Галоўнае зараз — спыніць кровапраліцце, дапамагчы уцекачам вярнуцца ў спакойнае, мірнае жыццё.

Умяшальніцтва ва ўнутраныя справы самастойнай дзяржавы заўсёды цяжка апраўдаць. На карысьць ваенных аперацый можна сабраць мноства довадаў, але і супраць іх лёгка знайсці няменш. Відавочна, усё-такі, адно. Ад ваенных дзеянняў церпяць у асноўным простыя людзі. Кіраўніцтва, эліта заўсёды знойдзе сродкі застацца ў камфорце. У фашысцкай Германіі нават увесну 1945 года найвышэйшыя чыны рэйха асаблівых жыццёвых цяжкасцей не адчувалі. Рашэнні ж прымаюць тыя, хто пры ўладзе, таму ваенныя акцыі НАТО, якія закранаюць шараговых грамадзян, зусім неэфектыўныя.

Наадварот, у нядобрасумленых палітыкаў ва ўсім свеце з'явілася магчымасць палавіць шчупакоў у муцце. Ажывіліся апазіцыйныя групы ў Расіі, узмацніўся сепаратызм у Чарнагорыі, краіны Балты імкнуцца вырашыць свае праблемы пад маркай міжнароднай салідарнасці.

Паўсюль віруюць хвалі спачування да сербаў. Хто любіць за тое, што гэта славяне (хоць нелішне згадаць, што славяне — гэта супольнасць, перадусім, моўная, а ніякая не духоўная, культурная, ментальная ці якая там яшчэ), хто за тое, што праваслаўныя, хто проста так, бо не любіць «дзядзьку Сэма». Іншыя сербаў за тое ж ненавідзяць. Кожны выбірае для себе нейкі бок — суб'ектныўна прывабны ці агідны — і больш нічога бачаць не жадае.

Адны пад лозунгамі «барацьбы з агрэсіяй», другія пад лозунгамі «барацьбы з генацыдам» будуць вырашаць свае ўласныя карыслівае мэты. Мэты гэтыя зусім далёкія для таго, пра каго трэба думаць найперш, — для простага грамадзяніна (няважна, якой нацыяльнасці), які застаўся без даху, без хлеба і не мае валютных рахункаў за мяжой. Новая вайна — гэта новыя патокі уцекачоў, гора і слёзы ні ў чым не вінаватых людзей, што сталі заложнікамі інтарэсаў палітычных авантурыстаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Бенчева К. Балканский кризис 90-х годов и международное сообщество // Весн. БДУ. Сер. 3. — 1996. — № 1. — С. 52—54.
2. Волков В. К. Трагедия Югославии // Новая и новейшая история. — 1994. — № 4-5. — С. 3—32.
3. Волков В. К. Трагедия Югославии // Осмысление истории. — М., 1996. — С. 214—254.
4. Горелик А. СООНО — «работая во имя мира» // Международная жизнь. — 1995. — № 3. — С. 110—114.
5. Давыдов Ю. П. и др. Югославский кризис: интернационализация или интервенция? // США — экономика, политика, идеология. — 1993. — № 8. — С. 50—60.
6. Корнилов Т. В. США и югославский кризис (1991 — 1997) // США — экономика, политика, идеология. — 1998. — № 4. — С. 67—78.
7. Маркович М. С. Мученичество сербов и сербской православной церкви во время второй мировой войны // Лазарица. — 1993. — № 136. — С. 6—20.
8. Нарышкин А., Иванов И. Худой мир лучше... — Эхо планеты. — 1996. — № 8. — С. 5—8.
9. Петкович Р. Югославия и Объединенные Нации — от участия в основании до «замораживания» ее членства // Международная жизнь. — 1995. — № 3. — С. 105—109.
10. Положение беженцев в мире. — М.: УВКБ ООН, 1997.
11. Терзич С. Сербский вопрос в истории и ныне. — Международная жизнь. — 1998. — № 4. — С. 73—78.
12. Чарота І.А. Пра «зухавую гульню з агнём» (Адкрыты ліст рэдактару «Свабоды») // Цэнтр. газета. — 1995. — 24 лют. — С. 3.
13. *Basic Facts* about the United Nations. — N. Y., 1995. — P. 114 — 119, 224—227.
14. Jacobsen C. G. Yugoslavia's Succession Wars Reviewed // Review of International Affairs: Politics, Economics, Law, Science, Culture. — 1997. — № 1058-59. — P. 19—40.
15. *Progpramme* of the Government of FR Yugoslavia, address by Radoje Kontić to the General Assembly // Review of International Affairs: Politics, Economics, Law, Science, Culture. — 1997. — № 1055. — P. 13—20.
16. *Refugees* and Displaced Persons in the Federal Republic of Yugoslavia // Review of International Affairs: Politics, Economics, Law, Science, Culture. — 1997. — № 1060. — P. 38—40.
17. Travar J. Exercise of Rights and the Legal Protect Refugees in FR Yugoslavia // Review of International Affairs: Politics, Economics, Law, Science, Culture. — 1997. — № 1061. — P. 35—38.

¹⁶ *Basic Facts* about the United Nations. — N. Y., 1995. — P. 118.